בס"ד

פרשת ואתחנן – 'ריבוי אחר ריבוי'

ד"ר חזות גבריאל

"וּכְתַבְתָּם עַל־מְזֻזֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ" (דברים ו, ט).

"דתניא: בית שאין לו אלא פצים אחד - ר"מ מחייב במזוזה, וחכמים פוטרין. מאי טעמא דרבנן? במזוזות כתיב. מ"ט דר' מאיר? דתניא: מזוזות - שומע אני מיעוט מזוזות שתים, כשהוא אומר מזוזות בפרשה שניה, שאין תלמוד לומר, הוי ריבוי אחר ריבוי, ואין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט, מעטו הכתוב למזוזה אחת, דברי ר' ישמעאל" , (בבלי, מנחות לד, ע"א).

בסוגיה זו נחלקים התנאים בדין פתח שיש לו פצים (=משקוף) רק מצידו האחד. חכמים פוטרים ור"מ מחייב, בהתבססו על רבי ישמעאל. רי"ש דורש כאן במידת 'אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט'. משמעותה היא שכאשר התורה מרבה את אותו עניין פעם אחר פעם, כוונתה דווקא למעט. במקרה שלנו המיעוט מלמד כי מספיק משקוף אחד בכדי לחייב מזוזה.

בפרשת וישב עסקנו במידת הדרש המקבילה: 'אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות'. ברשימת ל"ב המידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי מוצגות שתי מידות בשמות אלו, אבל הם כללים אחרים, שונים ממידות הדרש שבסוגיית מנחות המוזכרת לעיל. שם (ל"ב מידות), לומדים ממידת המיעוט למעט שני דברים וממידת הריבוי, לרבות שני דברים. אלו הן מידות בתחום האגדה שאינן נוגעות לענייננו.

השיקול של 'אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות', מבוסס על שיקול לוגי פשוט. הפסוק בו עסקנו היה 'והבור ריק אין בו מים'. המיעוט הכפול שבפסוק מלמדנו לרבות נחשים ועקרבים שכן היו בבור. הלוגיקה של הדרש פשוטה: המיעוט השני אינו ממעט את הנושא עצמו אלא את המיעוט הראשון, וכאשר ממעטים את המיעוט נוצר ריבוי. לשון אחר: המיעוט השני מלמדנו שיש פחות מיעוט ממה שחשבנו, ולכן נוצר ריבוי. בדוגמא זו: הבור פחות ריק ממה שחשבנו, ולכן המסקנה היא שיש בו דברים אחרים.

האם מהלך מקביל יכול להסביר את מידת 'אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט'? נראה בבירור שלא, (ראו מאמרו של שמואל יששכר שפרכר, 'אין מיעוט אחר ריבוי אלא למעט, ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות', הגיון ב, אלומה, ירושלים 1992). ריבוי של ריבוי אינו יכול ליצור מיעוט. ישנה אסימטריה בין שני הכללים אשר מקבילה לאסימטריה המתימטית בין שתי שלילות לבין שני חיובים. שלילה של שלילה יוצרת היפוך לתוצאה חיובית, ואילו חיוב של חיוב גם הוא תוצאה חיובית, כלומר אין היפוך. האמנם?

אם נבחן את הדרשה שלנו ברובד ההלכתי אנו עשויים לגלות תוצאה מפתיעה. התורה מרבה פעמיים 'מזוזות', ומכאן אנו למדים **למעט** פתח בעל משקוף אחד. המסקנה ההלכתית היא שדי במשקוף אחד כדי לחייב במזוזה. אולם זה אינו מיעוט אלא ריבוי!!! מפשט הכתוב עולה כי רק פתח אחד שיש לו שני משקופים חייב במזוזה, ואילו מן הדרשה אנו **מרבים** גם פתח עם משקוף אחד, שאף הוא חייב במזוזה!!

היכן נמצא אם כן המיעוט היוצא ממידת דרש זו? כיצד והיכן מתקיים "אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט"?

הרמ"ע מפאנו, מודע לבעייתיות הזו והוא אף מבקש לחזק את היסוד הלוגי גם במידה זו. הוא מציע כך (סימן קא): "אין ריבוי החיוב אחר ריבוי החיוב, אלא למעט תנאי החיוב... ונמצא הריבוי השני גם הוא ריבוי מעליא, שמרבה לחיובא דבר ממועט בגדריו".

הדרשה היא 'ריבוי אחר ריבוי' אלא שהריבוי אינו בתוצאה ההלכתית אלא במישור המשמעות של המציאות. אנו מרבים גם משקוף אחד במישור ההלכה אולם במציאות אנו ממעטים את תנאי החיוב, ובלשונו: "אלא למעט תנאי החיוב". לשון 'המיעוט' שבמידה זו, אינה ממעטת את מצבו ההלכתי אלא את התנאים (=הגדרים) לחיובו, דהיינו: צמצום למשקוף אחד לצורך חיובו במזוזה. פרוש זה נותן משמעות מעניינת וחדשה לכלל הנדון ובעיקר שומר על לוגיקה בסיסית בשני הכללים.